

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд на тема „Дългосрочно прогнозиране в социалната сфера чрез метод на Делфи” за присъждане на научната степен „Доктор на социологическите науки “ по направление 3.1. „Социология, антропология и науки за културата“, разработена от Соня Борисова Илиева

Рецензент: проф. д.с.н. Светлана Стефанова Съйкова; Институт за изследване на общества и знанието, БАН

1. Информация за докторантката

Соня Борисова Илиева е доктор по социология от 2001 г. От същата година е доцент в Шуменския университет „Епископ Константин Преславски”. Изнася курсове лекции по социология и различни аспекти на социалните дейности пред студенти от образователната квалификационна степен бакалавър и магистър. Автор е няколко монографии, учебници и учебни помагала, статии и доклади, изнесени на различни научни форуми. Участвала е в 11 научни и практико-приложни проекти като ръководител, координатор и член на изследователски екипи. Осъществява разнообразна експертна и консултантска дейност. По темата на дисертационния труд е публикувала 1 монография и 10 статии и доклади.

2. Обща характеристика на дисертационния труд

➤ Общият обем на дисертационния труд е от 438 страници. В структурата му се очертават въведение, концепция, три глави, заключение, библиография и 9 приложения. В текста са представени 15 таблици и 27 графични илюстрации. Впечатлява обширната библиографска справка в дисертационния труд – общо 684 заглавия, от които 111 на кирилица, 451 на латиница и 22 от електронни източници.

В Концепцията са представени основната изследователска теза на докторантката; формулирани са целта и задачите, обекта, предмета и методологията на изследването; хипотезата. Целта е ясно дефинирана и постижима. По съвкупност задачите припокриват целта, но звучат твърде детайлизирано (посочени са 15 задачи).

➤ Актуалността на изследваните проблеми, свързани с развитието и прилагането на метода Делфи (МД) се предопределя от необходимостта за

дългосрочни предвиждания за бъдещето на обществата, разкриване на възможности за успешно развитие и особено за справяне с рискове, които ги застрашават.

3. Структура и съдържание на дисертационния труд

➤ **Първа глава** е посветена на развитие на идеите и практиките за дългосрочното прогнозиране в обществата. Представят се накратко властващите представи и идеи за предвиждане на бъдещето от древността до наши дни, включително и различните утопични представи за бъдещето. Проследява се накратко възникването на науката футурология и нейното институционализиране като научна и практико-приложна дисциплина, вкл. и Римския клуб на футуролозите. Обосновава се потребността и се разглеждат основните понятия, дефиниции и теоретичния базис на дългосрочното прогнозиране. Това е толкова по-важно предвид факта, че в българската социология проблемите на дългосрочното и дори краткосрочното прогнозиране изглеждат сериозно подценени. Дадена е кратка характеристика и различията във вижданията на водещи автори и школи в областта на дългосрочното прогнозиране.

В съответствие с целта на труда най-значително място е отделено на метода Делфи, на неговото възникване, утвърждаване и прилагане в практиката. Специално внимание заслужава социологическият ракурс при дългосрочното прогнозиране. Изтъкват се връзките на метода Делфи със социалната динамика (Е. Молс), с шока от бъдещето (А. Тофлър), с управлението на рисковите общества (У. Бек) и др. Акцентира се върху ролята и задачите на МД за проектиране на социалните промени, повишаване на социалната ефективност на дейностите в обществата, разкриване на факторите за промяна и др. Фигура 2 (стр. 76) представя генеалогията на МД.

➤ **Втора глава** разглежда основните жалони в развитието на МД като инструмент за дългосрочно прогнозиране, както и за анализ на различни ситуации. В основата му са залегнали експертните оценки за бъдещото състояние и промени. Имат се предвид отделни социални обекти и обществото като цяло. Авторката представя различни модификации на МД, а също и основните елементи и процедури в процеса на прилагането му в практиката (според Скълмовски, Хартман, Крах – фиг. 2, стр. 129). Етапите на приложението на МД са представени с четири кръга. В тях е залегнала идеята за постигане на консенсус между експертите за това, какво би могло да се случи в бъдеще. Отделено е място и на основния инструмент за изследване оценките на

експертите – въпросникът. Тук обаче, вниманието върху базисния елемент – теоретичния модел за обекта на фокус, върху който се конструира последния, изглежда неоснователно стеснено. Авторката проследява вижданията и оценките на различни автори за силните и слабите страни на МД. Трудът щеше да спечели още повече, ако тук бяха представени експлицитно и по-определено и личните оценки и критичните бележки на докторантката. Полезен би бил и един друг аспект в дискусиата – за какво може и за какво не може да се използва МД. Поради това на читателят е трудно да приеме идеята в основната теза на авторката, че „демократизиране на социалната сфера на България може да се постигне чрез методът за дългосрочно прогнозиране Делфи”. Въпросът е може ли това да се случи с разглеждания метод.

Независимо от забележката, главните приноси в дисертационния труд, засягащи развитието на теоретичното познание се съдържат тъкмо в първа и втора глава.

➤ **Трета глава** е посветена на ефективността от приложението на МД в глобален мащаб и на резултатите от практическото експериментално прилагане на метода. Авторката разглежда успешните практики в различни страни – САЩ, Япония, Великобритания, Германия, Италия, Русия, Китай, Южна Африка и др. В социалната сфера използването на метода се представя с акцент и върху потребностите на социалните политики на страните (но не само там). Прави се критична оценка на оскъдните приложения на МД в България и върху тази основа се разработва най-съществената част от съдържанието на труда. Оценката се отнася до подготовка и експериментално внедряване на МД в България, чийто обект са основните рискови групи – как те ще изглеждат примерно след 15 години (близко до 2030 година). Подробно са представени процедурите по подготовката и апробирането на МД в тази област. На фигура 10¹, стр. 290 е представен математико-статистически модел на поетапното кръгово, т.е. при итеративно приложение на метода.

Критериите за оценка на постигнатия консенсус между вижданията на изследваната група експерти са коефициентите на Кендал и χ^2 -методът за проверка на съгласуваността. Посочен е броят на експертите в групата – общо 5 лица.

➤ **В заключението** се дават обобщените изводи, оценки и предложения, произтичащи пряко от резултатите на изследванията по темата на дисертационния

¹ Номер 10 се повтаря и във фигурата на стр. 288.

труд. Кандидатката прави конкретни изводи, основани на резултатите от експеримента, като най-важният от тях засяга перспективата за използването на МД в социалната практика у нас. Формулирани са и някои конкретни препоръки, засягащи обучението на експертите и др.

4. Оценка на получените научни и научно-приложни резултати

Научните постижения и приноси, съдържащи се в дисертационния труд могат да се представят в две основни групи:

Първо, приноси, касаещи развитието на теорията и методологията на МД, както и перспективите за приложение на разглеждания метод в социалната област и в частност в социологическата. Накратко най-важните от тях се представят така:

а) Методът Делфи се разглежда през призмата на общата потребност от изследване на бъдещето на обществата, търсене на по-добри варианти за неговата реализация и защита от евентуални рискове.

б) Особено ценна е визията на кандидатката за бъдещето на дългосрочните предвиждания в социалната област във и извън контекста на изследвания метод. Значимостта на тази теза оценявам през оптиката на наблюдавания застой и дори връщане назад тъкмо в тази област. И не само на българска почва. Имам предвид явното или неявно заобикаляне – нещо като „бай пас“, т.е. подминаване на изследванията върху социалната динамика (всъщност накъде сме се запътили и какво бъдеще очаква обществата). А също и идеите за края на света на Фукуяма² и на Талеб³, според които дългосрочно предвиждане е невъзможно и немислимо (не само в социалната, но и в останалите области). Защитата на жизнената потребност от изследване на социалната динамика трябва да изричаме на висок глас. Защото, както пише Д. Минев, общества на незнанието едва ли имат бъдеще.

в) Изяснени и систематизирани са познавателните задачи на дългосрочните предвиждания, техните предимства и ограничения, вкл. и на метода Делфи в един по-широк контекст.

г) Безспорно значимо научно постижение са направените класификации на модификациите на метода Делфи от различни аспекти с различни критерии, както и сравнителните оценки с Форсайт методите.

² Фукуяма, Ф. 1992. Краят на историята и последният човек. София.

³ Taleb, N. 2007. The Black Swan. Random House Publishing Group. NY.

д) Към постиженията на авторката трябва да отнесем и резултатите от пространните анализи и оценки на внушителен обем научни данни и публикации, засягащи разискваната материя.

е) Направени са различни оценки на ефективността на метода и се проследяват основните жалони в еволюцията на този метод за шест десетилетия – от възникването му до наши дни.

Второ, приноси с практико-приложен характер. Към тях се отнасят:

а) Адаптирането на метода Делфи към теми от социалната област.

б) Резултатите от реализирания експеримент чрез учебно тестване на метода на българска почва при такива явления, като бедност, остаряване на населението, отклоняващо се поведение и други рискови групи.

в) Изяснени са основните етапи и процедури на практическото прилагане на метода, които потвърждават неговата приложимост към местните условия. А също и организационните проблеми при използването му.

г) Приносен характер имат и сравненията между оценките на експертите в панела и на специалистите в съответните области. Те са ценни сами по себе си, но освен това, от тях се правят съществено важни изводи за приложението на метода. Може да се отиде дори по-далеч – в разликите между двете съвкупности се разкриват проблеми, но и възможни насоки за усъвършенстване на самия метод чрез включване на по-широката публика в експертните оценки. Към всичко това следва да се прибавят убедително демонстрираните нагласи и умения на дисертантката за обобщено многоаспектно и широкоекранно изследване на този сложен научен проблем.

Може да се добави още, че самооценката на приносите на докторантката са реалистични. Авторефератът е направен съгласно изискванията.

Кандидатката е посочила 10 цитирания на 6 нейни публикации от четирима автори.

По темата на дисертационния труд доц. Илиева има общо 11 публикации: една монография, 8 статии и доклади на научни форуми в страната и 2 статии в чужбина.

5. Критични бележки

Към съдържанието на дисертационния труд могат да се направят критични бележки, които не накърняват направената положителна оценка на научните приноси и

постижения на авторката. В бележките доминират препоръки за бъдещите изследвания на тази материя, както и такива от редакционно естество. Накратко те се отнасят до следното:

5.1. На стр. 263 е посочена цел на проекта: „Да се достигне до методика за измерване на трудовата активност на лицата”, но по нея се представят резултати и дискусии. Проектът нещо различно ли е от изследванията по дисертационния труд?

5.2. Избраните 10 въпроса във въпросника са дадени наготово. Но както е известно, последният се основава на съответен теоретичен модел за обекта (избраните рискови групи), за които не става дума. Добре е да чуем виждането на докторантката по този въпрос.

5.3. Основната изследователска теза на авторката (стр. 16) очевидно се нуждае от прецизиране. Защото за постигане на (цитирам:) „демократизиране на социалната сфера на България” освен дългосрочно прогнозиране са нужни и други, много по-важни неща. Става дума за стратегии, политики и механизми за постигане на тази цел. Струва ми се, че дългосрочното прогнозиране е помощен инструмент, който сам по себе си не е механизъм за демократични промени.

5.4. От прецизиране се нуждаят и дефинициите за обекта и предмета (стр. 18-19). Мисля, че дадената дефиниция за обекта всъщност се отнася до предмета на изследването. Обектът би следвало да се отнася до определената социална област. Дадената дефиниция на предмета не се отнася до него, а до очаквани резултати от изследването, което е доста по-различно.

5.5. Фактът, че при експеримента отпада рискът от бедност поражда въпроси. Защото не е логично да очакваме след 14-15 години бедността у нас да престане да бъде рисков фактор, след като няма такава вероятност дори за развитите страни. Полезно би било да чуем виждането на кандидатката по този въпрос.

5.6. При проверката на хипотезите за съгласуваност (с коефициента на Кендал и χ^2 -метода) са посочени степени на свобода $f=9$. Ако става дума за χ^2 -метода те са $f = (5 - 1) \times (10 - 1) = 36$. Но тогава изводът би бил друг.

Заклучение

Представените в настоящата рецензия безспорни положителни оценки на научните приноси и постижения, съдържащи се в дисертационния труд ми дават

достатъчно основания да предложи на почитаемите членове на Научното жури да гласуват за присъждането на научната степен „Доктор на социологическите науки” на доц. д-р Соня Борисова Илиева.

20. 02. 2014 г.
София

Подпис:
(Проф. д.с.н. Св. Съркова)